

Art Romànic

Eborària romànica i una imitació catalana

per Ramon Vall i Rimblas

El treball del vori assolí un gran predicament en l'Espanya musulmana. No té res d'estrany, doncs, que quan amb la decadència del Califat de Còrdova els regnes cristians espanyols prosperen tant econòmicament com militar, i s'enriqueixen amb el producte de les ràtzies primer, i amb fruit de les pàries després, s'afecten també als objectes luxosos que fins aleshores

Crist de Ferran i Sança (Lleó)

hores només havien pogut ser disfrutats pels àrabs. Són d'aquests temps les arquetes esmaltades, o recobertes de làmines d'argent, o amb incrustacions de vori; i els rics frontals d'altar d'orfebreria.

De tota aquesta riquesa que envai els regnes cristians d'aleshores ens n'han pervingut molt poques mostres degut a la codícia que sempre han despertat les peces d'orfebreria i que han sigut l'objecte de tots els saqueigs i barreges haguts en tantes guerres com ha sofert el nostre país des d'aleshores. Totes les peces ebúrnies que coneixem procedeixen de Castella: a Catalunya no en tenim cap. Això podria ser degut també -ultra el fet abans esmentat- a una menor riquesa de la Catalunya d'aleshores respecte Castella i Lleó. Una altra causa podria ser la major relació que aquest regne mantenia amb la Hispània musulmana, tant directament, com a través de la immigració mossàrab que es dirigí a Castella, i a la vall del Duero sobre-

tot on deixà moltes restes de la seva repoblació. No podem oblidar que el vori venia de l'Àfrica i pràcticament a Espanya arribava a través dels musulmans de l'Andalus.

Els materials conservats pertanyen bàsicament a dos grups ben diferenciats, l'un centrat a Lleó i recolzat en el poder dels seus reis; i l'altre situat al redós del monestir de San Millán de la Cogolla. Ambdós deuen la seva existència i inspiració a la producció cordovesa; a San Millán de la Cogolla s'hi nota més la influència mossàrab. De manera que sembla com si els artífexs del grup lleonès haguessin rebut directament la tècnica dels obradors cordovesos, mentre que els de la Cogolla podrien ser mossàrabs immigrants.

L'obra cabdal de l'escola de Lleó i exemplar eminent dintre de la producció eborària europea, és el Crist de Ferran i Sança que aquesta parella reial donà l'any 1063 a l'església de sant Joan i sant Pelai de Lleó que, amb el temps, havia d'esdevenir l'actual Colegiata de sant Isidor. Aquesta imatge, conservada avui al Museu Arqueològic Nacional de Madrid, és una peça bellíssima i d'una qualitat excepcional.

Tant l'aplatat de la creu com la imatge són de vori. La creu, que és de fusta re-

Portapau (Lleó)

Arqueta de Sant Millan (San Millán de la Cogolla)

vestida per les dues cares amb plaquetes de marfil, té una decoració delicada i acuradíssima. Darrera mateix del cap del Crucificat hi ha un reconditori de fusta en forma de creu que guardava una relíquia de la Vera-Creu. Sota els peus del Crist hi ha Adam ajupit, en actitud suplicant, com si esperés rebre sobre seu la sang redemptora del Crucificat. Sota d'Adam hi llegim els noms dels donants: "Ferdinandus rex - Sancia regina". Sobre el cap del Crist hi ha la llegenda clàssica "IHC Nazareus Rex Iudeorum"; més amunt la imatge de Crist Ressuscitat; i a dalt de tot el Colom eucarístic. Tota la creu està decorada amb un fistó de figuretes que representen, les de l'esquerra el descens a l'infern dels condemnats, i les de la dreta la pujada cap al cel dels benaurats, després de la seva resurrecció, precedits per Adam i Eva. Les parts fondes de la decoració havien estat revestides amb una làmina d'or. A la cara del darrera hi ha l'Anyell Místic que ocupa el centre de la creu, i als extrems dels braços els símbols dels evangelistes.

La imatge del Crist té un vigor extraordinari: els ulls corren per la seva foscor; s'havia suposat que eren d'atzabeja però s'ha comprovat que són zafirs. La to-

Col.labora

BANC

vallola o *perizonium* té un aspecte molt bizantí. La imatge té senyals de policromia que podia haver remarcat més acusadament alguns trets importants, les ferides per exemple.

A aquesta escola de Lleó podem incloure-hi altres peces com són: dues arques de Lleó mateix, la de sant Joan Baptista i sant Pelai i la de les Benaurances; un portapau, també lleonès; i un Crist procedent del monestir de Carrizo, entre les més importants.

Del taller de San Millán de la Cogolla hem d'esmentar dues arques: la de sant Millan i la de sant Felices (o Fèlix). Ambdues foren malmeses quan la invasió francesa en la guerra de la independència. Eren de fusta amb aplacats eburnis. La de sant Millan tenia vint-i-dues peces de vori a les parts frontals; i als testers hi havia una peça gran i altres més petites, també de vori. Després de la seva destrucció pels francesos, es dispersaren les peces, havent-n'hi ara a Washington i a Leningrad. Al monestir de San Millán de la Cogolla es conserven setze plaques montades en una arca de plata moderna.

En aquestes plaques s'hi representa la vida de sant Millan; constitueixen il·lustracions al text de la "Vita Sancti Emiliani" escrita per sant Brauli, de manera que cada escena porta escrit el text corresponent. Gonzalo de Berceo en la seva "Vida de san Millán" seguí també el text de sant Brauli i possiblement quan l'escribí tenia al davant l'arca de vori, ja que els versos de Berceo s'adiuen total-

Arqueta de Sant Felices (San Millán de la Cogolla)

ment a les representacions ebúrnies de les plaques. És curiosa en aquest sentit la plaqueta que representa una escena en la que els diables que posseeixen uns endemoniats volien, servint-se d'ells, cremar el llit de sant Millan mentre aquest dormia; "Dum iacet incendunt" (mentre dorm l'encenen). Miraculosament els endemoniats acaben barallant-se, de manera que quan sant Millan es desperta i s'incorpora per veure què passa, s'adona de la batussa: "Dum surgit se quoque cedunt" (quan s'incorpora veu com s'estan barallant). L'artista del vori el representa somrient al veure com havien acabat les argücies del diable. Doncs bé: Berceo escriu

*"El confesor precioso siervo del Criador
levantó la cabeza, cató en derredor.
Vió esta revuelta, entendió el hervor.
por poco se non riso (no se rió)
tant'ovo grant sabor (tan gran gusto tuvo)"*

Com veiem fou l'artista eborari qui primer representà sant Millan mig somrient. I Berceo recollí el matís i el glosà en la seva obra demostrant, una vegada més, la seva bonhomia. Recordem que Gonzalo de Berceo volia "fer una prosa en román paladino..." que "bien valdrá, com creo, un vaso de bon vino".

Aquesta arca de la vida de sant Millan és més mossàrab que la de sant Felices que té una figuració més romànica, assemblant-se en això a les de l'escola de Lleó.

Com hem dit a Catalunya no conservem cap obra de vori. Tenim una peça

magnífica de la mateixa tècnica però feta amb fusta de boix i no amb marfil, possiblement per manca de possibilitats econòmiques. En aquest sentit convé recordar com són d'abundants a Catalunya els frontals de fusta que imiten i substitueixen els d'esmalts i pedreria o els de metalls preciosos que hi havia als centres importants i més rics.

Aquesta peça catalana és la tapa d'un evangeliari del tresor de la catedral de Girona: en una de les cares hi ha el Pantocràtor sotingut per quatre Angels; i a l'altra hi ha el Crist Crucificat amb sant Joan i la Mare de Déu al peu de la creu i dos àngels a la part superior. Les dues representacions estan emmarcades amb una orla d'entrellaços vegetals molt semblant a la que hi ha al tron de marbre de la mateixa catedral de Girona, com si s'hi hagués inspirat. El conjunt -tot i ser executat no en vori, sinó en boix- és, com diu Eduard Carbonell, "una de les més belles talles de l'escultura catalana del segle XII" i pot incloure's dintre l'eborària romànica pel seu virtuosisme i la seva pulcritud d'execució que no desmereixen pas de l'escultura ebúrnica coetània.

Tapa d'Evangeliari (Girona)